

VLADIMÍR RICHTER

OD MATEMATIKY K DĚJINÁM STŘEDOVĚKÉ FILOSOFIE (Poznámky k životopisu)*

Narodil jsem se 14. července 1925 v Chrlících u Brna. Můj rodný dům byl asi 200 metrů od zámku olomouckých (později brněnských) biskupů, kde se také v r. 1838 narodil největší fyzik 19. století Ernst Mach. Po maturitě na klasickém gymnáziu (1944) jsem musel pracovat v zemědělství. Mým stálým rádcem v kulturním a vědeckém sebevzdělávání byl Felix M. Davídek, můj chrlický soused, pozdější biskup „skryté církve“; spolupracoval jsem s ním až do r. 1950.

Po znovuootevření českých vysokých škol v červnu 1945 jsem si na Přírodovědecké fakultě brněnské Masarykovy univerzity zapsal matematiku a fyziku. Svou první odbornou práci jsem připravil do semináře prof. Otakara Borůvky; pojednávala o díle Matyáše Lercha, o dvou Lerchových studiích z teorie funkcí vytvářejících a integrálního počtu.¹ Ve školním roce 1948–1949 jsem byl asistentem u prof. Hostinského a prof. Vašíčka. Zkoušku z učitelství na středních školách jsem složil v prosinci 1948, v květnu 1949 pak závěrečnou zkoušku u prof. Borůvky.

Protože jsem v té době nemohl uskutečnit své přání vstoupit do jezuitského řádu, rozhodl jsem se odejít do exilu. Dne 10. září 1950 jsem se ještě se dvěma studenty Felixe M. Davídka dostal do amerického pásma ve Vídni. Otec Bohuslav Burian, který byl při tajném přechodu hranic v naší skupině, nám pomohl, abychom se z Vídně dostali do semináře v Salzburku.² Odtud jsem po měsíci odešel do noviciátu jezuitů ve St. Andrä im Lavanttal. Filosofická studia v Pul-

* Těmito Poznámkami k životopisu pokračujeme v uveřejňování příspěvků, které mají přispět k lepšímu seznámení naší filosofické veřejnosti s životem a dílem českých filosofů, kteří byli nuceni část svého života prožít mimo svou vlast. Prof. Vladimír Richter, rodák z Chrlíc u Brna, se prosadil ve světě filosofie jako badatel věnující se studiu (a edicím) středověké filosofie, zejména Davida Ockhama a Jana Dunse Scota.

¹ Tuto seminární práci jsem dokončil v březnu 1948. V padesátých letech, už po mé emigraci, byla (bez mého vědomí) publikována. Podal jsem v ní zobecnění základní věty a zjednodušil její důkaz a též aplikace.

² K osobě Otce Felixe M. Davídka a B. Buriana viz P. Fiala – J. Hanuš: *Skrytá církev. Felix M. Davídek a společenství Koinótés*, Brno: CDK 1999.

lachu u Mnichova (1952–1954) jsem ukončil licenciátem a teologická na Teologické fakultě v Innsbrucku (1954–1956).

Profesoři na řádových fakultách v Pullachu, Innsbrucku a Římě si přáli, abych se věnoval filosofii se specializací na filosofii matematiky a moderní logiku.³ Již během teologických studií jsem se seznámil s konstruktivním směrem filosofie matematiky – s Brouwerem (jeho „intuicionismem“), Wylem, Kolmogoroffem. V letním semestru 1957 jsem na vlastní přání strávil semestr speciálních studií u prof. Paula Lorenzena v Kielu.

Po ukončení řádových studií v Paray-le-Monial ve Francii (1958) jsem působil jako lektor na řádových fakultách v Innsbrucku, Pullachu a Římě a přitom se připravoval na habilitaci. Svůj „hlavní stan“ jsem měl v innsbrucké Collegium Maximum Oenipontanum, od r. 1858 tradičním studijním domě českých jezuitů. Avšak již první rok lektorátské činnosti jsem musel přerušit, protože mi lékaři diagnostikovali vrozenou srdeční vadu (komunikace v srdeční předkomoře). Pomohl mi operativní zákrok na mnichovské univerzitní klinice (1960), který tuto vadu úspěšně korigoval.

Za příprav k habilitaci dostal se mi v knihovně filosofického semináře Teologické fakulty do rukou Wittgensteinův *Tractatus*. Po četbě prací Fregeho a dalších byl to pro mne vpravdě objev. Lorenzen a Wittgenstein se stali hlavními osobnostmi v mé habilitační práci – a dodnes jimi zůstali v oblasti filosofie matematiky a filosofie řeči. Bohužel jsem se nemohl věnovat vědecké práci na Wittgensteinových rukopisech, což mi nabízel v r. 1965 McGuinness. Tehdy jsem netušil, že tuto práci jednou převezme můj žák a asistent Alois Pichler, který se v r. 1990 stal stálým členem Wittgensteinovského archivu v norském Bergenu.⁴ V mých seminářích jsme však Wittgensteinovy spisy četli od r. 1967 až do mé emeritace (1993) každý týden dvě hodiny.

Když jsem přemýšlel o své další vědecké činnosti, bylo mi jasné, že bych se jako učitel na teologické fakultě měl zajímat o středověkou literaturu o logice a Aristotelově fyzice. Měl jsem k tomu příležitost za pobytů v Římě. Můj spolubratr na Gregoriáně prof. Burkard Schneider mě seznámil s A. Meierovou, vědeckou pracovnící Vatikánské knihovny, na niž jsem se pak mohl vždy obrátit. Snad to byly zmínky o „Ockhamově břitvě“ u Wittgensteina, jež obrátily mou pozornost právě na Ockhama, na jeho literární dílo a rukopisnou tradici. Tehdy se mi dostal do rukou i malý spisek *Tractatus de successivis* s excerpty pasáží o pohybu, místu a času z Ockhamovy *Expositio libri Physicorum*. Jeho nominalistická pozice ve filosofii řeči, kritika realismu v problému universalit mi připomněla Wittgensteinovo stanovisko v úvodních poznámkách jeho *Filosofických zkoumání*. Bylo mi jasné, že vědecká práce o středověké literatuře musí jít k pramenům, tj. k rukopisům.

³ O filosofii matematiky jsem se zajímal už na univerzitě v Brně. V semináři prof. J. L. Fischera na Filosofické fakultě jsem měl referát o jednom spisu polského logika J. Łukasiewicze.

⁴ Viz L. Wittgenstein: *Vermischte Bemerkungen*. Neubearbeitung des Textes durch Alois Pichler. Suhrkam 1994. – *Wittgenstein's Nachlass*. The Bergen Electronic Edition. Oxford University Press, Intelx 2000.

Vydavatelé Ockhamových *Opera philosophica et theologica* (St. Bonaventure N. Y. 1967 ss.) v podstatě převzali soupis Ockhamových spisů z klasického díla L. Baudryho *Guillaume Ockham I* (Paris 1950). Otázkami jejich autenticity a chronologie se však příliš nezabývali, přestože na ně upozornili již E. Hochstetter (1927), Ph. Boehner (1939), C. K. Brampton (1964) ad. Větší pozornost jsme jim věnovali při přípravě kritického vydání Ockhamovy *Expositio libri Physicorum*, jehož jsem se na výzvu ockhamovské ediční komise ujal v r. 1965 a s asistentem G. Leiboldem pak také dokončil. Klíčem k rozlišení autenticity se stala moje studie „Zum Incipit des Physikkomentars von Ockham“, otištěná v *Philosophisches Jahrbuch* 1974.

Rovněž Boehnerem (a dalšími) postulovaný vývoj v teorii universalí se ukázal být z velké části záležitostí Ockhamovy školy (A. Woodham ad.).⁵ Augustinovu teorii „esse fictum“ z komentáře k Sentencím, doplněnou alternativní teorií z první redakce úvodu k *Expositio libri Perihermeneias*, kterou Boehner nazval „indiferentní Qualitas-teorií“ (tu Ockham vyčetl z *Logica vetus*), hájil Ockham až do odchodu do Avignonu, kde pak již žádná jeho filosofická činnost není dokumentována. O podobný vývoj se jedná i v problému přírodní finality, což podrobně dovedl Leibold (*Philosophisches Jahrbuch* 1982). Texty spojené s tímto vývojem považujeme za neautentické, nicméně dodnes dominují Ockhamův historický obraz.

Podobný problém se nachází i v Ockhamových *Opera politica*. Pro kriticky dosud nevydaný *Dialogus* těžko lze najít místo v Ockhamově životě a literární

⁵ *Philosophisches Jahrbuch* 1974.

produkcí (podle osobního sdělení G. Knyshe, Winnipeg). Moje i Leiboldovy práce, které souvisejí s naší ediční prací, byly souhrnně vydány pod titulem *Unterwegs zum historischen Ockham* v Innsbrucku 1998.⁶

Po skončení prací na edici Ockhamova výkladu Aristotelovy fyziky jsem obrátil pozornost k problémům spojeným s kritickým vydáním spisů Jana Dunse Scota. Dr. Leibold se zabýval jinými edičními úkoly v rámci komise Bavorské Akademie věd, založené Michaelem Schmausem, působil však i nadále, až do jmenování mým nástupcem (1995), jako docent v Innsbrucku. Jeho nástupce dr. Hans Kraml se rozhodl pro edici komentáře k Sentencím od Viléma z La Mare. Leiboldovou zásluhou našly naše práce v mnichovské komisi důstojný rámec ke zveřejnění.

Mé práce na literárním díle Jana Dunse Scota byly motivovány zkušenostmi z naší spolupráce na literárním díle Viléma z Ockhamu. Příslušné studie (od r. 1979) obsahují kritiku předpokladů vatikánské edice (Řím 1950) Scotova hlavního díla – tzv. *Ordinace*. Původní autentický spis, dosvědčený kritickými poznámkami v několika rukopisech jako „Liber Ioannis“, byl zničen za bouří reformace. Moje další práce se zabývaly jeho rekonstrukcí. Ve scotovském semináři jsme (od r. 1980) četli mé první pokusy. Jeho plodem je i výbor textů, který vyšel (spolu s Leiboldovým německým překladem) jako 529. svazek Meinerovy Philosophische Bibliothek (2000), s titulem *Johannes Duns Scotus. Über die Erkennbarkeit Gottes*.⁷ Pokračováním projektu je stať *Zur Entwicklung philosophischer und theologischer Lehren bei Johannes Duns Scotus (Studia Mediewissenschaftliche 34–35, 1999/2000, 157–162)* a studie – jejím spoluautorem je Leibold – *Zu den Texten De Trinitate von Johannes Duns Scotus (Prudentia et Contemplatio, Paderborn 2000)*.

Koncem 90. let mě jeden z mých žáků, Joachim Förch, upozornil na senzační teorii Heriberta Illiga týkající se raného středověku (7.-9. století). Illig v ní mluví o „Phantomzeit“ a o „größte Zeitfälschung der Geschichte“. Východ (Konstantin VII. Porphyrogenetos v Byzanci) svorně se Západem (císař Otto III. v Kolíně a papež Sylvestr II. v Římě) v 10. století posunou hodiny o 297 let dopředu, resp. upraví čas na rok 1000, kdy začíná říše posledního císaře („Endkaiser“), a ve fingoaném čase vymyslí „nadcísaře“ („Überkaiser“) Karla Velikého.⁸

Nechci se pouštět do diskuse, která se dnes o této teorii vede; od r. 1989 je dokumentována v časopise *Zeitensprünge* (dříve *Vorzeit – Frühzeit – Gegenwart*). Většina historiků tuto teorii odmítá, archeologické výzkumy však mluví v její prospěch. Chtěl bych pro ni uvést dva důvody z kontinuity kulturních dějin.

První důvod se týká Velké Moravy. Panonské legendy *Život Konstantinův* a *Život Metodějův* jsou vysoce ceněny jako historický pramen a přitom se přidr-

⁶ Jde o první svazek řady *Mediaevalia Oenipontana*, kterou vydává Abteilung für die Quellenkunde der Philosophie und Theologie des Mittelalters na Teologické fakultě innsbrucké univerzity.

⁷ Předcházel mu latinský text s německým úvodem, který jsem na doporučení prof. Stanislava Sousedíka vydal ve *Filosofickém časopise* 1992.

⁸ Srov. H. Illig: *Das erfundene Mittelalter* (München: Econ 1998) a *Wer hat an der Uhr gedreht?* (München: Econ 2000).

žují byzantského schématu života svatých. Myslím, že to platí též pro Konstantinovy teologické disputace, které tvoří více než polovinu textu. Při četbě učebnice *Česká literatura od počátku k dnešku* (Praha 1998) mi bylo nápadné, že historická pravdivost disputací s patriarchem Janem Gramatikem a s arabskými učenici je tu zpochybněna (s. 17). Jistě to nejsou doslovné zápisy, avšak hodnocení jako „literární fikce“ a odkaz na to, že Arabové v té době (tj. v 9. století) ohrožovali vojensky Byzanc, nebudou platit, když budeme souhlasit s Illigovou teorií, jež chronologii Velké Moravy klade do 6. století. Rovněž *Kristiánova legenda* ve svém historickém úvodu neví nic o „nadcísaři“ Karlu Velikém a jemu připisované karolinské renesanci. Josef Pekař, obhájce pravosti *Kristiánovy legendy*, nemá pro protiklad literární chudoby v českých kulturních dějinách 10. století než příslovečnou výmluvu, že „velké dálky mají v čase stejně jako v prostoru svá tajemství“ (*Česká literatura...*, s. 22–23).

Druhý důvod odkazuje na chronologii dvou velikánů filosofického a teologického myšlení té doby: Jana Scota Eriugeny a Anselma z Canterbury. *Dějiny středověké filosofie* od A. De Libera (Praha 2001) udávají jejich chronologii takto: Eriugena – asi 810–asi 870, Anselm – 1033–1109. Eriugenovými překlady spisů Dionysia Areopagity a jeho vlastním spisem *Periphyseos (De divisione naturae)* začal středověký platonismus (12. a 13. století). Druhý směr, který po čase zatlačil novoplatonismus, začal dílem otce scholastiky Anselma. Marek Otisk v dizertaci obhájené v říjnu 2002 na brněnské Filosofické fakultě poukázal na skutečnost, že u Anselma se nenachází žádná zmínka o novoplatonismu. Též rukopisná tradice Eriugenova díla *Periphyseos* začíná až v polovině 12. století.⁹ Tento rozpor mezi biografickými daty a datem začátku rukopisné tradice se dá pomocí Illigovy teorie vysvětlit: Biografická data Eriugeny jsou udána v pozdně antické chronologii (bez fingovaných tři sta let), kdežto rukopisy jsou datovány podle naší chronologie v 12. století. S Anselmem však začínají dějiny scholastiky už v 11. století.

H. Illig vložil do své publikace *Wer hat an der Uhr gedreht?* výstižné motto vzaté z Isidora ze Sevilly (*Etymologie* III 4): „Tolle numerum in rebus omnibus, et omnia pereunt.“ (U všeho odstraň číslo, a všechno zanikne.) Rád bych toto motto zopakoval na konci přehledu své vědecké práce. Ta začala matematikou a končí problémem chronologie. Obě disciplíny mají co dělat s čísly.

V Innsbrucku 11. 11. 2002

⁹ Srov. *Bulletin SIEPM* 41, Brepols 1999, s. 155.